

MALIKA TURKON XOTUN TAQDIR VA KECHMISHI

Raxmonova Nafosat Bohodirovna

Shodiyarova Mahfuza Saydullayevna

*Toshkent imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan**1-son kasb-hunar maktabi tarix fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mamlakatimiz hududida yorqin iz qoldirgan Xorazmshohlar davlatida Xorazmshoh Takashning rafiqasi malika Turkon Xotunning hayoti qisqacha yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Xorazmshohlar, Mo'g'illar, Qipchoqlar, Takash, Turkon Xotun, Xorazmshoh Sulton Muhammad, Jaloliddin Manguberdi.*

Turkon Xotunning qaysi turkiy urug'ga mansubligi ham manbalarda va adabiyotlarda turli shaklda keltiriladi. Atomalik Juvayniy Turkon Xotunni qang'lilardan desa, Mirhojiddin Juzjomiy "Taboqati Nosiriy" asarida Turkon Xotunni qipchoq raisi Akramxonning qizi deb, Shahobiddin Nasafiy yemek qabilasining Bayot urug'iga mansub, deb fikr bildiradilar. Turk tadqiqotchisi Osman Yo'rulmaz qang'lilarning yashagan hududlari va bu hududda qang'lilar ichida eng mashhuri Uran urug'i bo'lganligi va Takashning Iroq Otabegi Pahlavonga yozgan maktubidagi "Uran qabilasi bilan tuzilgan ittifoq" to'g'risidagi maktublariga tayangan holda, Turkon Xotunni qang'lilarning Uran urug'iga mansub bo'lgan degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi. Turkon Xotunga Xorazmshoh Takash 1166-1168-yillar orasida uylangan bo'lsa kerak. Chunki shu davrlarda Takash Jand hokimi bo'lib qipchoqlar bilan yaxshi munosabatda bo'ladi.

Turkon xotun "Jazhonning hokimi" degan laqabga ega edi, uning farmonlaridagi shaxsiy muhri - to'g'risida: "Isnat ud-Dunyo va Ulug' Turkon malika niso al-olamiyn" (Dunyo va uning pokdomoni, Ulug' Turkon, olam ayollarining malikasi) deb bitilgan edi. Uning shiori: "Itasamtu billahi" ("Faqat Allohdan himoya kutaman") deyilgan edi. Bular shunchalik ustalik bilan ishlangan ediki, ularni soxtalashtirib bo'lmasdi va u o'z shiorini o'g'li shiorining yoniga qo'yar edi.

Turkon xotun Gurganjda muqim turardi, chunki, xorazmshoh Samarqandga ko'chgandan so'ng, bu shahar uning poytaxtiga aylanib qolgan edi, uning o'z saroyi va o'z iqto' mulki bor edi. Sulton bosib olingan yerlardagi eng boy hududlarni, eng yaxshi o'ljalarni onasiga taqdim etar edi. Malika saltanat, moliya ishlarini shaxsan o'zi boshqarar, tegishli tarzda farmonlar berar, noib va amaldorlar tayin etilishini nazorat qilar va hokazo. Turkon Xotun katta nabirasi Jaloliddin Manguberдини emas, balki uning ukasi Qutbiddin O'zloqshohni taxt vorisi etib tayinladi. Chunki, O'zloqshohning onasi Turkon Xotunning urug'idan edi. Turkon Xotun boshqa urug'dan bo'lmish shahzoda Jaloliddinning onasi Oychechakni xush ko'rmas edi. Shuningdek, uning ko'rsatmasiga ko'ra vaqti-vaqti bilan asir olingan yoki garovda ushlab turilgan shaxslar, sobiq hokimlar qatl etib turilgan.

Alovuddin Muhammadning onasi Turkon Xotun davlat siyosiy hayotida faol ishtirok etgan, keng xayriya faoliyati olib borgan, madrasalar, masjidlar qurdirgan hamda bir qator

vaqflarga asos solgan. Shuningdek, u o'zining devoniga undan najot istab kelgan har bir mazlumni alohida himoyasiga olganligi to'g'risida ma'lumotlar uchraydi.

Turkon Xotunning butun qalbi, vujudini o'zga mamlakat va xalqlarga qarshi lashkarlar tortib borish, o'zga yurtlarni talash, boshqa xalqlarni qullik asoratiga solish, boyluk va davlat to'plash, unga bo'ysunmaganlarni osish, chopish va Amudaryoga cho'ktirish g'oyasi qamrab olgan edi. Makkor va zolim ona izmidan chiqa olmagan xorazmshoh Alovuddin Muhammad o'zining 20 yillik hukmronlik davrini faqat urushlar, jang-u jadallar bilan o'tkazdi.

1219-1220 yillarda Chingizxon bosqini natijasida Movarounnahr hududlari birin-ketin mo'g'ullar qo'l ostiga o'tgach, Chingizxon poytaxtda turgan Turkon Xotun huzuriga o'z vakili Donishmand hojibni yubordi. Vakil olib kelgan nomada Chingizxon xuddiki o'zini Turkon Xotun manfaatlari himoyachisi deb hisoblab, unga bo'ysunishini talab qildi, evaziga esa Turkon Xotunga Xorazm, Xuroson, Amudaryoning janub tarafidagi yerlar taqdim etilishini bildirdi.

Gurganj mustahkam mudofaa devoriga ega, hatto 1204-yili g'uriylar sultoni Shahobiddin G'uriyning qamaliga ham dosh bergan, poytaxt ahli o'z jasorati va harbiy tayyorgarligi bilan ham ajralib turar edi. Donishmand hojib "Malikai olam" Turkon Xotunga uning o'g'li sulton Muhammad allaqachon qochib ketganligi, davlatning qator hududlari allaqachon mo'g'ullar qo'liga o'tganligini ta'kidladi.

Tabiiyki, bu xabarlar Turkon Xotun matonati-yu jasoratini bukib tashladi. U barcha qimmatbaho ashyolarni yig'ib, poytaxtni tezlik bilan tark etishga kirishdi. Poytaxtdan chiqib ketish chog'ida u yana bir yovuzlikka qo'l urdi. Malika garovda saqlangan, bir vaqtlar asirga olingan turli o'lka, shahar, hududlar hokimlari, ularning o'g'illari, jami 26 nafar kishini Amudaryoga cho'ktirishni buyurdi. Chunki, ular Xorazmshohlar davlatining dushmanlariga aylangan bo'lib, Chingizxon qo'liga tushgach, xon ulardan xorazmshohlarga qarshi yaxshigina qurol sifatida ishlatishi mumkin edi. Shu jihatdan, ko'pgina muarrixlar Turkon Xotunning ketish chog'ida qilgan bunday ishni g'alamislik deb baholaydi va ko'pchilikning undan yanada ko'ngli sovushiga olib kelgan voqea bo'ldi, deb ta'kidlashadi.

Turkon Xotun o'z yaqinlari, jami boyliklari bilan Mozandarondagi Ilol qal'asiga borib berkindi. Qal'a juda mustahkam, oziq-ovqat zahirasi, qurol-yarog' yetarlicha edi. Mo'g'ullar qal'ani 4 oy qamal qildilar. Qamal azobi va suv tanqisligidan charchagan Turkon Xotun oxir-oqibatda taslim bo'ldi. Mo'g'ullar Sultonning yosh o'g'illarini o'ldirdilar, ayollar esa Chingizxonning yaqinlariga bo'lib berildi. Turkon Xotunga Chingizxon ayollariga cho'ri sifatidagi ayanchli hayot nasib etdi.

Qoraqurumga yuborilishidan oldin Turkon Xotunga va Xorazmshohning xotinlariga "Oldinga chiqib, mo'g'ul askarlari ularning oldilaridan o'tib ketgunlariga qadar, Xorazmshoh davlatining tugatilganligidan qattiq yig'lab aza tutish" buyurildi. Xorazmshohning saroy ayonlaridan biri, mug'ul asirligidan qochgan Badriddin Hilol sulton Jaloliddinga Turkon Xotun haqida bunday hikoya qilib berdi: "Men unga dedim: Yur, Jaloliddinning huzuriga qochamiz, axir u o'g'lingning o'g'li va qalbingning xazinasidir. Uning kuch va qudrati, mamlakatining kengligi haqida bizga ko'p xabarlar keladi". "U dedi: - Hayxot, u ko'zimdan yo'qolsin. Men qanday qilib Oychechak (Jaloliddinning onasining oti shunday edi) o'g'ilning marhamatiga bog'liq bo'lib, uning himoyasida yashash darajasigacha tushib past ketaman!"

Mening Chingizxonga asir tushishim, hozirdagidek tahqirlanishim va sharmandagarchiligim bundan afzaldir!”

Turkon Xotunning asirlikdagi ahvoli juda ayanchli edi, u Chingizxonning dasturxonidan qolgan sarkiti bilan ovqatlanardi. Bir vaqtlar har qanday farmoyishi darhol bajariladigan malikai jahon Turkon Xotun shunday ahvolga tushib qolgandi.

Qoraqurum (Chingizxon davlati poytaxti) ga olib ketilgan Turkon Xotun u yerda bir necha yil baxtsiz hayot kechirdi va 1233-yilda vafot etdi. Chingizxon uning qizlaridan ikkitasini Chig'atoyga taqdim qildi. Chig'atoy ularning birini o'zining cho'risi qilib, boshqa birini esa vaziri Qutbiddin Habash tortiq qildi.. Boshqa shahzodalar chekiga tushgan qizlaridan birini Amid Hojibga berdilar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jahon hokim bo'lgan Turkon Xotun o'zining kaltabinligi, qarindosh urug'ini yuqori mansablarga qo'yishi, ular esa o'z mansablarni suis'temol qilishi Xorazmshoh Muhammadning siyosiy xatolari tufayli shunday ulkan mamlakatni mo'gillar bosib olishga shart sharoit yaratib berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Zamonov, S. Abdusodiqov O'zbekiston Tarixi II qism. Darslik T.: Bayoz nashriyoti, 2024-yil.
2. O'zbekiston tarixi. I-qism. Darslik. Mas'ul muh.: A. Sag'dullayev. T. Fan, 2019-yil.
3. Z. Buniyodov, Markaziy Osiyoga doir tadqiqotlar: Anushtegin Xorazmshohlar davlati (1097-1231). - T. Mumtoz so'z, 2012-yil.
4. Sh. Nasafiy “Sulton Jaloliddin Manguberding hayot faoliyati”. -T. O'zbekiston, 1999-yil.
5. Sh. Parmonov “Buxoro amirligi siyosiy jarayonlarida Shahrisabz bekligining tutgan o'rni”. Monografiya, Toshkent Grand Kondor Print 2023-yil.
6. H. Eshmamatovna, Sh. Parmonov “Journal of Advanced Zoology Ethnic History of Shakhrisabz Province at The Beginning of The Xix-Xx Centuries”.
7. Khayrullayevich, N. A. (2024). SOCIO-ECONOMIC COOPERATION OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION COUNTRIES. Western European Journal of Linguistics and Education, 2(4), 77-81.
8. Khayrullayevich, N. A. (2023). Cooperation of the Shanghai Cooperation Organization in the Field of Education. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(9), 358-364.